

AZ EMLÉKEZÉS TÉTJE

A tekintélyes idős tudós pályája összefoglaló korszakához érve visszatekint az életútjára? Öregember lett, aki nem műveli immár a maga tudományát, ehelyett emlékezést fogalmaz csupán: elmeséli az életét, személyes anekdotákat idéz föl, korábbi nagy művei keletkezéstörténetének adalékait osztja meg érdeklődő olvasóival? Emlékezését fogalmazva pedig kicsit el is érzékenyül a saját nagyszerűségén: szobortalapzatot ácsol tehát magának, amire még életében elkezd fölmászni?

Nem, nem, Vajda Mihály esetében nem ilyesmiről van szó. Önéletrajza, a gyorsan az olvasói népszerűségi listák előkelő helyeire fölszökő *Szög a zsákból*, ez a zavarba ejtően műfajtalán, zavarosan befejezetlen és lehetetlenül izgalmas emlékirat, nem befejezi a filozófia művelését – éppen az emlékezés filozófiáját igyekszik végiggondolni –, és nem szobortalapzatot ácsol, éppen az önfényezés bármiféle esetleges kísértésével való leszámolás jegyében készült. A kettő közül az előbbi a bonyolultabb, az utóbbi az egyszerűbb kérdés.

Kezdjük tehát az utóbbival. Szobortalapzat-ácsolás, elérzékenyülés, önfényezés? Ha valami idegen a kötetből, ezek aztán tényleg azok. A hazai filozófiai közélet egyik legjelentősebb kortárs szereplője – nyolcvanon fölüli akadémikus-professzor –, úgy tűnik, javíthatatlan hatvannyolcas maradt: következetesen nonkonform, mindig frivol, gyakran vulgáris. Ahogy hivatalos alkalmakon sem szívesen visel nyakkendőt, úgy emlékezéseinek dolgozva sem igyekszik emelkedettebb stílusban fogalmazni. Tudatosan köznyelvi regiszterben tartott műve mondataiban többször tűnnek föl közönségesként számon tartott kifejezések. Az első világháborúban orosz fogságba esett apja, meséli, egy nagy monarchiából indult el, és „egy picsányi kis országba érkezett vissza”. A hetvenhármas „filozófus-perre” – a korszak kritikai gondolkodói ellen foganatosított adminisztratív pártintézkedésre – visszaemlékezve elárulja, ők, az elszenvetői bizony „csak-csak kiérdemelték a seggberúgást”. Korai, Husserl és Lukács tudománykritikáját összevető cikkéről elismeri, hogy „rettenetes szar volt”. Husserl-kutatásainak kezdeteit föliedezve úgy fogalmaz, hogy „fingom se volt arról, hogy mi az, hogy Husserl”; korai Heidegger-ismeretét úgy minősíti, hogy annak idején „Heideggerből egy kurva szót se értettem”. Kritikus munkásságát értékelve pedig elárulja, soha nem írt negatív kritikát, sőt, általában a kritizált mű „gyengeségeit sem emeltem ki soha a bűdös életben”. A visszaemlékező semmilyen posztamenst sem szemelt ki a saját szobrának, építeni meg aztán pláne nem szeretne egyet sem. Nyilvánosan gondolkodik mindössze: megkísérli megérteni önmagát, eltűnődik, mesél, fecseg, belemelegszik, itt-ott egyenesen trágár lesz.

Az előbbi, bonyolultabb kérdés Vajda filozófiafogalmához vezet. A szöveg szövevényében útnak induló olvasó itt nincs könnyű helyzetben: hogy tudniillik a visszaemlékező mit is gondol róla, voltaképp mi is a filozófia. A határozott állásfoglalás, a bizonyosságok megfogalmazása, a fogalmi szigorúság a visszaemlékezőtől általában is idegennek látszik. A kötet második egységének, a Kardos András-készítette életútinterjúnak a címe – *A fontos, hogy amit állítok, ne legyen egyértelmű* – igencsak árulkodónak minősíthető. Az egyértelműségtől rettegő Vajda attól is ódzkodik, hogy saját tevékenységéről határozottan fogalmazzon. A gesztus nyilvánvalóan provokatív is: a személyiség, aki egész életét a filozófiának szentelte, ma a hazai filozófiai szcena legjelentősebb alakjainak egyike, íme, azzal bosszantja az olvasót, hogy nem tudja, voltaképp mivel is foglalkozott-foglalkozik egész életében, azaz mi volna tehát a filozófia. Próbáljuk azonnal magunk elé képzelni – ugye, nem megy? –, mondjuk, a fizika idős akadémikus-professzorát, aki visszaemlékezésében bevallja, sejtelve sincs, miféle tudományt is művelt. A kötetben elszórt megjegyzések körülírják csupán a filozófia fogalmát. Ezeket összeolvasva, úgy tűnik, Vajda számára a filozófia valami olyasmi, ami inkább kérdés, semmint válasz; inkább beszélgetés, semmint monológ; inkább tevékenység, semmint teória; inkább elbizonytalanít, semmint megnyugtat; inkább a tisztánlátást kell segítse, semmint hogy vigaszt nyújtson. Mindenesetre, a mítoszról kinövő és a mítosszal szembeforduló európai kultúra önálló szellemi területe, amely semmiképp sem azonosítható és nem cserélhető föl a tudománnyal. Nem a megismerés, hanem az értelemadás a feladata. Mindösszesen: bizony, közelebb látszik állni az irodalomhoz, mint a tudományhoz.

Vajda visszaemlékező munkája innen tekintve sajátos filozófiai jelentést nyer. Nem a filozófiától független tevékenységnek látszik immár – olyasminek, amit a maga filozófiai munkálkodását lezáró bölcselő folytat, mondjuk, a maga időtöltéseként vagy olvasói szórakoztatására. Nem, éppen a filozófiai munkálkodás sajátos területeként körvonalazódik. A kései Nietzsche enigmatikus megállapítása szerint „minden nagy filozófia” végső soron voltaképpen „szerzőjének önvallomása, s egyfajta akaratlan és észrevétlen memoár”. Itt, ebben az önéletrajzban Vajda most nem idézi a mondatot; szorgalmas olvasói jól tudják pedig, hogy mostanában egyébként éppen ez a gondolat foglalkoztatja legintenzívebben. Az a posztmetafizikai filozófia, amit manapság művel, éppen ennek a gondolatnak a jegyében áll. A metafizikai filozófia valamiféle kizárólagos igazságot képviselő hatalmi beszéd volt, magyarázza, és az üres általánosságot fogalmazta meg csupán. A mai posztmetafizikai filozófia vele szemben a saját igazságát nem tekinti az egyedüli igazságnak, teszi hozzá, és az általánost valahogyan megérzékítő történeteket mesél el. A fogalmiságot a narratívításba oldó új bölcsélet pedig éppen ebben, az emlékezet munkájában találhatja meg a maga ugrópontját. Tegyük rögtön hozzá: most, tavaly zárult le Vajda életműsorozata – a Kalligram Kiadó négy hatalmas, összességében több mint négyezer oldalra rúgó kötetben bocsá-

totta közre a filozófus legfontosabb munkáit. A sorozat negyedik, zárókötetének – ennek az elmúlt jó évtized termését összegyűjtő opusznak – a címe pedig, figyeljünk föl rá, éppen a „személyes emlékezet filozófiájáról” beszél.

Az emlékezés tétje tehát: maga a filozófia. Amit Vajda itt, könyvének első fejezeteiben elkezd, bizvást bámulatosnak nevezhető. Emlékezetmunkát végez, nyilvánosság előtt fölmutatva a próbálkozásokat, ahogy a maga korai emlékeinek megidézésére indul. Megkísérli megragadni az emlékeit, finom elemzés alá vonva, hogy vajon miért, milyen elfojtások nyomán nem talál rájuk. Az emlékek földézési kísérlete nyomán pedig az első képekig hatol tovább: gyerekkora pillanatnyi látványait idézi föl, amik még jelentésük nélkül tolnak föl benne, elbeszélésbe még nem foglalva jelennek meg előtte. A fogalmiságot megelőző és narrativitást nélkülöző képeket fogalmi alakra hozni és narratívába foglalni: Vajda egyszerre rebbenékenyen szubtilis és kíméletlenül radikális vállalkozása. Ahogy a képeket fogalmi alakra hozva és elbeszélésbe foglalva megkísérli megrajzolni előbb anyja, majd apja alakját, ahogy földézi saját gyerekkorát: valóban kiemelkedő gondolati – egyben irodalmi – teljesítmény.

Vajdáról az érdeklődő, ugye, azt tudhatja meg legelőször, hogy Lukács György tanítványa volt, a múlt század kiemelkedő bölcseleti műhelye, a Budapesti Iskola tagjaként indult el a pályáján; egyébként meg zsidó kispolgári családból származik. A két faktum jelentősége itt, ennek a memoárnak a lapjain megcserélődni látszik. A maga zsidósága – ez a korábban akcidentálisnak tűnő tényező – meghatározóvá emelkedik, Lukács és a Budapesti Iskola hatása – az indulás meghatározó mesterének és műhelyének jelentősége – ellenben mintha halványodni kezdene. Vajda, egyrészt, negyvenévesben kilencéves, a magyar vészkorszak történéseit már tudatos kisgyerekként éli meg tehát. Az emlékezet, ami eddig nem akart működni, ettől kezdve élesen világos, határozottan értelemteletti és narratívába szervezett képeket szolgáltat. A kisfiú sárga csillagot kap; családjával együtt csillagos házba kerül; nap mint nap lekolompolják a ház udvarára, ahonnan a kiszemeltek a Duna-partra hurcolják; tanúja lesz, amikor anyja és nagynénje összevitatkozik, nem kellene-e a gyerekeket vidékre menekíteni. A kisgyerek alig néhány hónap alatt fölnő és megöregszik; beleég saját másságának és alacsonyabbrendűségének, üldözöttségének és megsemmisíthetőségének a tapasztalata. A személyes emlékezet filozófusát éppen ez a traumatikus tapasztalat alakítja filozófussá. Vajda, másrészt, tudvalévő, Lukács köréből indul, a Budapesti Iskola gondolkodója lesz. Lukács a magyar filozófiai hagyomány kiemelkedően legjelentősebb alakja, a Budapesti Iskola a múlt század egyik legfontosabb hazai filozófiai csoportosulása. Itt, ebben a memoárban, ehhez képest Lukács inkább rokonszenves öregemberként tűnik föl, a Budapesti Iskola pedig szoros baráti körnek látszik. Lukács nem a vitatásra érdemes bölcseleti nézeteivel és vitatható politikai állásfoglalásával lép elének: karizmatikus öregként, akit a visszaemlékező, mindennel együtt és mindennek ellenére, szeretni tudott. A Budapesti Iskola

pedig erős rokonszenvekre épülő, ám határozottan érdektagolt és intrikáktól sem mentes csoportosulásnak látszik. Az eredetileg a marxizmus rekonstrukciójára szövetkezett iskola, tudjuk, a marxizmus dekonstrukciójához érkezik el. Megszűntét a visszaemlékező egyszerre éli meg fájdalmasan és fölszabadítóan: ahogy meséli, „megváltó eszme” és „filozófiai álláspont” nélkül marad ugyan, az iskola fölbomlását mégis valamiféle „megszabadulásként” tapasztalja meg, amelynek nyomán „végre önmaga lehet”.

A kötet, említsük meg róla végül, két hosszabb, nagyjából azonos terjedelmű egységből áll. Az első maga a – rövid, alcímekkel ellátott fejezetekre tagolt – visszaemlékezés, a második Kardos András már röviden említett életútinterjúja, amelyik épp ott veszi föl a történet fonalát, ahol a visszaemlékezés elejtette. Összességében azt kell mondanunk, a visszaemlékezés első néhány fejezete egészen kiemelkedő, további fejezetei informatívak, az interjú hasonlóképp érdekes, műfaji státusza viszont tisztázatlan. Az első fejezetek, ismételjük, az emlékezetmunka rendkívüli teljesítményei: ahogy ezekben megképződnek a család és a kisgyerek emlékei, az a kortársi értekező próza egyszerre rendkívül finom és kiemelkedően erős darabjaivá teszi őket. A többi fejezet informatív, a hozzá nem értőnek érdekes, a hozzáértőnek kifejezetten izgalmas történetekkel szolgál, az emlékezés bölcséleti tétje azonban ezekben már mintha halványulni látszana. Hogy a szerzői szöveg a kötet közepén miért alakul át hirtelen interjúvá, nem tudjuk – nem is kérdeztünk utána –, a visszaemlékező talán belefáradt saját vállalkozásába, esetleg elunta az egészet, meglehet, egészségének megromlása akadályozta, hogy maga fejezze be művét. Az interjúkészítő Kardos remekül tájékozott és kiválóan fölkészült beszélgetőpartner, ráadásul a visszaemlékező jó barátja. A folytatás ilyenformán azonos dinamikájú marad, ugyanolyan köznyelvi hangon szól, ugyanolyan szeszélyes gondolati kavargással halad. A beszélgetés szövege azonban – nyilván tudatosan, de nehezen magyarázhatóan – olyan szerkesztetlen, hogy a kötet két szövegegységének ez az elkülönülése kifejezetten furcsa hatást kelt. Az olvasót, a kötetet befejezve, akaratlanul is, a befejezetlenség érzete fogja el.

(Vajda Mihály: Szög a zsákból. [Tények és tanúk] Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2017)

Perecz László

filozófiatörténész